

ACTA NEERLANDICA

BIJDRAGEN TOT DE NEERLANDISTIEK
DEBRECEN

MET VREEMDE OGEN

3/2004

**A DEBRECENI EGYETEM
GERMANISZTIKAI INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI**

**UITGAVE VAN HET INSTITUUT VOOR GERMANISTIEK
VAN DE UNIVERSITEIT DEBRECEN**

Redactie: Herbert van Uffelen
Katalin Beke
Márta Faragó
Gábor Pusztai
Gert Loosen

Technische redactie: Marianna Fekete-Balogh

Redactieadres: Universiteit Debrecen
Instituut voor Germanistiek
Vakgroep Germaanse Talen en Culturen -
Neerlandistiek
H- 4010 Debrecen
Pf. 47

ACTA NEERLANDICA is een reeks wetenschappelijke bijdragen op het gebied van de Nederlandse taal, literatuur en cultuur. In *ACTA NEERLANDICA* presenteren neerlandici van binnen en buiten Hongarije hun onderzoeksresultaten. *ACTA NEERLANDICA* verschijnt onregelmatig. Deze bundel is tot stand gekomen met de ondersteuning van de Faculteit der Letteren van de Universiteit Debrecen en de stichting Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány.

ISSN 1585-7948

ISSN 1587-8171

Debreceni Egyetem
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya
Felelős szerkesztő: Beke Katalin
Technikai szerkesztő: Feketéné Balogh Marianna
Készült a Kossuth Egyetemi Kiadó Nyomdájában

INHOUD

<i>Gábor Pusztai – Gerard Termorshuizen: Inleiding</i>	5
<i>Herbert van Uffelen: "Wij zijn geen mensen van de nieuwe tijd" ..</i>	11
<i>Katalin Beke: Nederlands-Indische literatuur in de achttiende eeuw.....</i>	31
<i>François Valentijn: Twee Ambonse geschiedenissen.....</i>	41
<i>Zsuzsanna Nádor: Dames aan boord.....</i>	55
<i>Gábor Pusztai: De blik van de ander.....</i>	97
<i>Márta Kántor-Faragó: Voor één dag naar Parijs.....</i>	115
<i>Ferenc Domahidai Domahidy: Hoe kan een blanke een bestaan opbouwen in Nederlands Indië?.....</i>	117
<i>László Székely: Romance.....</i>	125
<i>Radnai: Dagboek.....</i>	137
<i>Ernő Zboray: Mijn eerste baas.....</i>	165

Gábor Pusztai – Gerard Termorshuizen

Inleiding

*Doodsverachtende kolonisten en Orang Blanda's
Het belang van vreemde ogen*

De titel van dit themanummer is 'Met vreemde ogen'. In deze bundel vindt u een selectie van teksten die door Belgische Nederlandse en Hongaarse auteurs zijn geschreven. Hun taal en nationaliteit zijn dus verschillend; ze gebruiken ook verschillende genres, maar hun onderwerp is hetzelfde: Nederlands-Indië, het tegenwoordige Indonesië. De voormalige Nederlandse kolonie als inspiratiebron verbindt deze auteurs en daarom hebben we ervoor gekozen hen hier samen te brengen. Voor ons was het thema dus het belangrijkste en al het andere leek ons van secundair belang.

Indië betekende sinds de 16e eeuw het grote avontuur voor veel Europeanen. Eerst kwamen de Portugezen en daarna de Nederlanders als overheersers. De Nederlanders en andere Europeanen (onder wie ook Hongaren) die naar 'de Oost' gingen, hadden voor het merendeel maar één doel: zo snel mogelijk rijk worden en daarna terugkeren naar hun land van herkomst. Vanaf de oprichting van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) in 1602 trokken steeds meer mensen naar de Indische archipel. Tot ver in de negentiende eeuw (zeilschepen!) duurde de reis lang en was zij gevaarlijk. Velen bezweken onderweg aan de gevolgen van schipbreuk en aan allerlei kwalen, zoals scheurbuik; anderen stierven in Indië aan tropische ziektes. Slechts een derde van hen die vertrokken, keerden naar Europa terug.

Zij die de reis naar Indië hadden overleefd, kwamen in een totaal vreemde omgeving vol gevaren. Een ongewone (maar adembenemende) natuur, vreemde mensen met vreemde gebruiken, een andere kleur en een onbekende taal maakten het leven ongewoon. Juist dat ongewone, die

volstrekt andere omstandigheden, deed mensen naar de pen grijpen die het anders waarschijnlijk nooit zouden hebben gedaan. En daarmee ontstond een aparte 'afdeling' van de Nederlandse letterkunde: een koloniale letterkunde of (zoals ze preciezer wordt aangeduid) een Indisch-Nederlandse letterkunde. In de VOC-tijd en later (in de 19e en 20e eeuw) zetten schippers en soldaten, kooplui en planters, reizigers en vele anderen (onder wie heel wat vrouwen) hun belevenissen op papier. Aanvankelijk (in de VOC-tijd) gebeurde dat in de vorm van scheepsjournalen of reisverhalen, in latere tijd in vooral romans, verhalen, gedichten en dagboeken. In verschillende genres dus, maar die verbonden zijn door dat ene thema: Indië. Om ons even te beperken tot door Hongaren geschreven teksten: of je nu het dagboek van de reisgenoot van László Székely, István Radnai, leest of de reisbeschrijvingen van graaf Andrassy of de verhalen van Ernő Zboray, al die geschriften ademen dezelfde sfeer uit waarin enthousiasme zich vermengt met verbazing.

Over de definiëring van 'Indisch-Nederlandse letterkunde' zijn de deskundigen het niet allemaal eens. Vooral de laatste jaren is daarover een discussie aan de gang. Dat het bij die letterkunde gaat om teksten die betrekking hebben op de vroegere Nederlandse bezittingen overzee (dus uit de periode van ongeveer 1596 tot omstreeks 1950) wordt (min of meer) geaccepteerd. De meningsverschillen spitsen zich vooral toe op de vraag wat nu eigenlijk tot deze letterkunde hoort. Heel wat 'Indischgasten' drukten zich uit in brieven, hielden een dagboek bij of schreven memoires. Horen die brieven, dagboeken en memoires (mits ze goed en met 'literair' talent waren geschreven) tot de Indische letterkunde of niet? Met name Olf Praamstra meent van niet en pleit ervoor zich te beperken tot de 'klassieke' literaire genres: 'fictioneel' proza, zoals de roman en de novelle, gedichten en toneelstukken.¹ We gaan niet in op deze discussie. Bij de selectie van de teksten voor deze bundel speelde het (al dan niet literaire) genre immers geen enkele rol. Voor ons gold slechts dat de teksten Nederlands-Indië tot 'onderwerp' moesten hebben.

Het interessante van deze bundel is dat er zowel Nederlanders als Hongaren aan het woord komen. Interessant omdat zij op een verschillende manier keken naar de hen omringende werkelijkheid. Dit had onder andere te maken met de verschillen in sociaal-culturele achtergrond, maar bijvoorbeeld ook met het feit dat de Hongaarse Indischgast niet hoorde tot de 'overheersers' (de Nederlanders) en daardoor als vanzelf anders, objectiever vaak, kon oordelen over wat hij om zich heen zag. Hij was met andere woorden minder 'partij'.

Dit nu komt heel goed tot uiting als men de oorspronkelijke (Hongaarse) tekst van László Székely's boek *Óserdöktől az ültetvényekig* vergelijkt met de vertaling ervan in het Nederlands, waarvoor Székely's echtgenote, Madelon Székely-Lulofs, in belangrijke mate verantwoordelijk is geweest. Voor de duidelijkheid: Székely's boek speelt zich af in het plantagegebied van Deli (Sumatra), waar de auteur zelf werkzaam was. In de Nederlandse vertaling – onder de titel *Van oerwoud tot plantage* – vinden we een passage die de Nederlandse kolonisatie verheerlijkt. De vertellende 'ik' merkt op:

"Dan moet ik eraan denken, dat ongeveer vijftienduizend kilometer hier vandaan, ginds, over den wijden oceaan, ergens aan een Noorder strand een blond ras leeft, dat daar een land is van zeven miljoen inwoners, een klein land, welks zonen met onverzettelijke wilskracht, koene doodsverachting en onmenschelijk zwoegen al deze welvaart hebben geschapen; dat zij met bloed en zweet hier stap voor stap hun overwinning op het onverbiddelijke oerwoud hebben moeten bevechten (...)."²

Deze lofzang op de Hollandse kolonist zoeken we vergeefs in het Hongaarse origineel. Het gaat hier met andere woorden om een ingreep van Székely's vrouw. Ze achtte het kennelijk belangrijk dat deze vleiende passage in de Nederlandse vertaling terecht kwam.³ Zoals ze het ook belangrijk vond dat bepaalde passages in het boek van haar man juist in de vertaling verdwenen. En dat zijn meestal de fragmenten die de kolonisten in een kwaad daglicht stellen. "De Javaanse koelie kwam met een geweldige bons op zijn rug op de grond neer en lag er als een vastgebonden varken", schrijft Székely (uiteraard in het Hongaars) over een koelie die weggelopen is en weer gegrepen. De man wordt op een stenen stoep gegooid en ter plekke ondervraagd door Klaassen, een Nederlandse planter. Deze geeft de totaal uitgeputte en half bewusteloze koelie op een gegeven moment een geweldige schop, waaraan hij toevoegt: "Waarom ben jij weggelopen, jij *anak sétan*⁴?!"⁵

In de Nederlandse vertaling ziet dit tafereel er heel anders uit. De koelie wordt niet geslagen en na afloop van de ondervraging geeft Klaassen het bevel de man los te maken en hem de volgende dag naar de rechtbank te sturen.⁶ Er wordt de indruk gewekt dat hier rechtvaardig wordt gehandeld: de planter doet niets wat tegen de regels of de wet is, hij gedraagt zich correct tegenover de weggelopen koelie, hij scheldt of schopt niet en bovendien stuurt hij de wegloper naar de rechtbank. De Deli-planter als een

"held van gerechtigheid"! Maar in het Hongaarse origineel is sprake van precies het tegendeel: de planter speelt zelf voor rechter en van een recht-bank wordt in het geheel niet gerept.

Op een andere plaats in Székely's boek treffen we een soortelijke situatie aan. Een weggelopen koelie wordt teruggebracht en door Klaassen en de hoofdmandoer ondervraagd en afgeranseld: "Met enorme kracht kwam de vuist van Klaassen op het gezicht van de kleine Javaan neer." Vervolgens slaat de hoofdmandoer de koelie met een met spijkers beslagen stok. In de Nederlandse vertaling ontbreekt het hoofdstuk waarin dit fragment voorkomt geheel.

Het is duidelijk: het Hongaarse origineel en de Nederlandse (zogenaamde!) vertaling verschillen wezenlijk. Als we dat origineel niet zouden kennen, maar alleen de vertaling – we kunnen beter spreken van bewerking! – dan zouden we een totaal ander beeld krijgen van de blanke kolonist.⁷ Er werd met Nederlandse, maar óók met andere, met 'vreemde ogen' naar de kolonie gekeken. Andere teksten bevestigen dit fenomeen.

Dat ook de Javaan in de *blanda*⁸ iets heel anders zag dan de heilbrengende zonen van een klein Europees land 'met onverzettelijke wilskracht en koene doodsverachting' spreekt voor zich. De Soendanees regent Wiranta Kusuma beschreef de Nederlander in 1923 als 'iemand met een zware stem, een groten stok in de hand en van wien men niets anders hoorde dan "Perdom"'.⁹

De teksten van niet-Nederlandse auteurs vullen niet alleen de door Nederlanders geschreven teksten aan, maar contrasteren ermee en corrigeren ze.¹⁰ Die buitenlandse auteurs schreven vanuit hun eigen achtergrond, vanuit hun eigen standpunt over een vreemd land, over een vreemd volk en over een vreemde omgeving. Vreemd en eigen, vermengen zich met elkaar. De twee begrippen vormen schijnbaar twee polen van een tegenstelling. Wat vreemd is, is immers niet eigen en omgekeerd. Als we echter beter kijken, komen we erachter dat de twee polen van elkaar leven. Vreemd bestaat bij gratie van eigen en omgekeerd. Ze geven daardoor een contrastief, elkaar aanvullend beeld dat tot een geheel gekneet wordt. Om dichter bij zo'n volledig beeld te kunnen komen, moeten ook wij proberen met vreemde ogen te kijken.

Noten

- ¹ Olf Praamstra, 'De omstrede bloei van de Indisch-Nederlandse letterkunde. Een afbakening van het corpus'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 113-3:269.
- ² László Székely, *Van oerwoud tot plantage*, Amsterdam 1935 p. 43.
- ³ Zie Gábor Pusztai en Olf Praamstra, 'Een "lasterlijk geschrijf"'. In: *Indische Letteren* 12-3:98-124.
- ⁴ Anak setan – satanskind
- ⁵ László Székely, *Őserdőtől az ültetvényekig*. Budapest 1935. p. 102.
- ⁶ László Székely, *Van oerwoud tot plantage*. Amsterdam 1935 p. 136.
- ⁷ Zie het artikel, genoemd in noot 4.
- ⁸ De benaming van de Nederlanders in Indië. De term komt uit het woord 'Hollander'.
- ⁹ Geciteerd uit Cees Fasseur, *Indischgasten*. Amsterdam 1999. p. 13. Indonesiërs kunnen geen 'f' of 'v' uitspreken, die zij articuleren als een 'p'. Met 'perdom' wordt verdomme bedoeld.
- ¹⁰ Gerard Termorshuizen, 'Anders gezien, andere beelden. Houd ze in de buurt en koester ze'. In: *Indische Letteren* 14-2: 73-78.